

Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXXII: 321-329 (2020)

Szabolcsi Anna

Department of Linguistics, New York University
anna.szabolcsi@nyu.edu

Exemplification, with disjunction

This paper points out naturally-occurring examples, primarily in **Hungarian** but also to a more limited extent in English, in which disjunction (i) has a conjunctive force but (ii) its use highlights that the list is not intended to be exhaustive. The preliminary analysis is in terms of recursive proposition strengthening by exhaustification without a scalar alternative, assimilating exemplifications to known cases of conjunctively interpreted disjunctions in other languages.

Keywords: disjunction, conjunction, grammaticized implicature, naturally-occurring data

Példálózás, diszjunkcióval*

A közelmúlt szemantikai irodalmából ismeretes, hogy a *vagy* kötőszó megfelelőivel alkotott szerkezetek különféle nyelvekben konjunktív jelentést hordozhatnak. Internetes kereséssel kapott magyar adatokra támaszkodva ehhez a listához adok hozzá egy új esetet, amelyet példálózó diszjunkciónak fogok nevezni, mivel a szerkezet annak hangsúlyozására szolgál, hogy a felsorolás nem kimerítő.

Kulcsszavak: diszjunkció, konjunktív, grammatizált implikátum, korpusz

* Szeretettel ajánlom ezt a cikket É. Kiss Katalinnak, akinek munkássága a magyar grammatika kutatását rendkívül izgalmassá tette.

Commented [A1]: English translations are provided in comments.

1. Egy új nyelvi adat: konjunktív *vagy*

A konjunktív *és* és a diszjunktív *vagy* kötőszók jelentéskülönbsége első pillantásra teljesen egyszerűnek tűnik: *p és q* megköveteli, hogy mind *p*, mind *q* igaz legyen; *p vagy q* megelégszik azzal, ha az egyik igaz. A közelmúlt szemantikai irodalmából ismeretes azonban, hogy a *vagy* megfelelőivel alkotott szerkezetek konjunktív jelentést hordozhatnak. Ezt a jelenséget Singh et al. (2016) az angol gyermeknyelvvél, Bowler (2014) pedig az Ausztráliában beszélt varlpiri nyelvvel kapcsolatban írta le. Cikkem ehhez a listához ad hozzá egy új elemet, amelyet példálózó diszjunktiónak fogok nevezni.

Kezdjük néhány adattal. Az alábbi mondatok mindegyike megtalálható volt 2019 áprilisában az interneten:

- (1) A Kiss Imre által vezetett Tatabányában pályára lépett többek között Szabó György, **vagy** Csapó Károly, akik még ma is jó játékerőt képviselnek. **Az Esztergomi Öregfiúkban olyan legendák játszottak, mint Markó Béla, Varga Tibor vagy Ormándi Imre, hogy csak néhányukat említsünk.**

<https://tinyurl.com/skoch6b>

- (2) ... többek között Chris Brown, Rihanna **vagy** P. Diddy is megjelent már a furcsa aranyráccsal a fogain.

<https://tinyurl.com/srugog9>

- (3) A politikus tíz pontos „Hazaváró-kiáltványt” tett az asztalra, amelyet a következő hetekben többek között Berlinben, Párizsban, Bécsben **vagy** épp a szintén sokezer magyarnak új otthon adó Máltán fog megvitatni és kibővíteni az érintettekkel.

<https://tinyurl.com/y8gerr4x>

- (4) A szerződésbe[sic] rögzíteni kell többek között, hogy mekkora a bérletidj összege, **vagy** mikor fizetendő a bérletidj.

<https://tinyurl.com/sesoghn>

- (5) Magyarországon fel sem merül, hogy például a közösségi oldalakon ne lehetne ingyenesen közzétenni képeket középületekről, de az EU több tagállamában, többek között Belgiumban, Franciaországban **vagy** Görögországban a terjesztésük egyáltalán nem, vagy csak erős korlátokkal legális.

<https://tinyurl.com/y7etf9xm>

- (6) Neki köszönhetjük többek között a Frakkot, **vagy** a Ceruzát és a radírt.

<https://www.pinterest.com/pin/679058450041260955/?autologin=true>

Commented [A2]: A new linguistic datum: conjunctive *or*

Commented [A3]: Among others, György Szabó **or** Károly Csapó, who continue to be strong players today, were part of [soccer team] Tatabánya, led by Imre Kiss'

Commented [A4]: Legends such as Béla Markó, Tibor Varga, **or** Imre Ormándi were playing in Esztergom Old Boys, to mention only a few of them.

Commented [A5]: ... among others Chris Brown, Rihanna **or** P. Diddy too have appeared with the gold grill on their teeth

Commented [A6]: 'The politician put on the table a ten-point 'Come-home manifesto', which will be discussed and expanded in the coming weeks with the help of those concerned, among others in Berlin, Paris, Vienna, **or** indeed in Malta, which is recently home to many thousands of Hungarians

Commented [A7]: 'The contract must specify, among other things, how much is the rent **or** when payment of the rent is due

Commented [A8]: but in many EU-member countries, among others in Belgium, France, **or** Greece, their distribution is not legal or is seriously constrained

Commented [A9]: He authored *Frakk* **or** *The pencil and the eraser*, among others.

- (7) ... további emblemikus épületeik Budapesten többek között a Science Park **vagy** éppen a Népliget Center.
<https://tinyurl.com/vlbpvvx>

Commented [A10]: Among others, Science Park **or** indeed Népliget Center are their emblematic buildings in Budapest.

A fenti példák legszembevetőbb közös vonása az, hogy a felsorolás a szerzők valószínű szándéka szerint konjunkció értékű (és konjunkcióként igaz is). Az első példa nem hagy kétséget afelől, hogy Szabó is, Csapó is játszott a Tatabányában; a negyedik példa nem állítja, hogy akár a díj összege, akár a fizetés határideje kihagyható a szerződésből stb.

A példák másik közös vonása az, hogy a bennük szereplő felsorolás hangsúlyozottan nem kimerítő. Erről árulkodik a *többek között* kifejezés. (Az internetes keresésben mindig szerepelt a *többek között*, mert enélkül nem lehetett volna a releváns diszjunkciókat azonosítani. Hasonló eredményeket adhat a *például* használata.)

Az a benyomásom, hogy a *többek között* jelenléte egyértelműsíti, hogy a *vagy* kötőszó nem választhatóságot vagy bizonytalanságot jelez, de a szándékolt jelentéshez nem feltétlenül szükséges. Tekintsük (6) kissé módosított változatait:

- (8) a. Neki köszönhetjük többek között a Frakkot, és A ceruza és a radírt.
b. Neki köszönhetjük többek között a Frakkot, vagy A ceruza és a radírt.
- (9) a. Neki köszönhetjük a Frakkot, és A ceruza és a radírt.
b. Neki köszönhetjük a Frakkot, vagy A ceruza és a radírt.

(8a,b) azt mutatja, hogy a *többek között* egyaránt kombinálható *és*-sel és *vagy*-gyal, és mindkét esetben ugyanazt az értelmezést adja. Ezzel szemben (9a) és (9b) értelmezése eltér. (9a) valószínűvé teszi, hogy a mondat szerzője felsorolt mindent, amit az adott kontextusban szerinte Macskássy Gyulának köszönhetünk; itt a *többek között* elhagyása jelentős. (9b) azonban a *többek között* hiányában is könnyen értelmezhető úgy, hogy mind a két film Macskássy Gyulának köszönhető (konjunktív értelem), de a szerző csupán példaképpen említi őket (nem-kimerítő felsorolás).¹ Ezért nevezem a *vagy*-nak ezt a használatát példálózó diszjunkciónak.

A példálózó diszjunkció nem magyar különlegesség. Létezik az angolban is, bár tudomásom szerint létezését a szakirodalom még nem fedezte fel. A magyartól eltérően használata inkább csak tudományos vagy jogi szövegekben figyelhető meg. (Más nyelvekből nem próbáltam adatokat gyűjteni.)

- (10) That speakers of Latvian, German, **or** Spanish, for example, perceive the pronouns and determiners of the *kaut-*, *irgendein* **or** *algún* series as existentials would now no longer mean that those expressions are themselves existentials.
https://scholarworks.umass.edu/linguist_faculty_pubs/182/
- (11) Some examples include a person's age **or** whether a person smokes.
<http://www.cdc.gov/socialdeterminants/Definitions.html>

¹ Természetesen (9b)-nak lehetséges a hagyományosan ismert klasszikus diszjunktív értelmezése is, amelyet a szerző akkor használna, ha bizonytalan volna afelől, hogy a két film közül melyik Macskássy Gyula műve.

(12) Such cells are, for example, cells like mucosal cells **or** intestinal cells.

<https://patents.google.com/patent/US9243293>

(13) The label must state, for example, the nature of a nutritional **or** compositional change, **or** the presence of an allergen.

<https://tinyurl.com/agmuvka>

2. Az elemzés elméleti háttere

Commented [A11]: Theoretical background of the analysis

Ebben a rövid cikkben nem vállalkozom arra, hogy a fentebb bemutatott új nyelvi jelenséget teljes mélységében elemezzem, de a szakirodalom alapján felvázolom, hogy merre lehetne elindulni.

Fölmerülhet, hogy példáink abba az ismert csoportba tartoznak, ahol a szemantikai irodalom egyes *vagy*-os mondatokat konjunkcióval parafrázál:

- (14) Nem igaz, hogy a gyanúsított Nizzában vagy Párizsban volna.
= Nem igaz, hogy a gyanúsított Nizzában van és nem igaz, hogy a gyanúsított Párizsban van.
- (15) Lehet, hogy a gyanúsított Nizzában vagy Párizsban van.
⇒ Lehet, hogy a gyanúsított Nizzában van és lehet, hogy a gyanúsított Párizsban van.

A (16)-beli egyenlőség a de Morgan-szabályból adódik, a (17)-beli következményt pedig egyebek közt Zimmermann (2000) tulajdonította az ún. szabad választást kifejező mondatoknak:

$$(16) \quad \neg(p \vee q) = \neg p \wedge \neg q$$

$$(17) \quad \diamond(p \vee q) \Rightarrow \diamond p \wedge \diamond q$$

A példalózó diszjunkció előálltához azonban nem szükséges sem tagadás (vagy általánosabban, monoton csökkenő operátor) jelenléte, sem pedig lehetőséget kifejező modális elem. Más modellt kell tehát keresnünk (de l. alább az 4. l. lábjegyzetet).

Singh et al. (2016) az angol gyermeknyelvvél, Bowler (2014) pedig az ausztráliai (nem gyermek) varlbiri nyelvvel kapcsolatban állapítja meg, hogy a kétségtől diszjunktív alapjelentésű *or*, illetve *manu* kötőszó bizonyos jól meghatározott környezetekben konjunktív jelentést vesz fel.² Singh et al. (2016) azt a nyelvsajátítási irodalomból régen ismert jelenséget vizsgálja, hogy az iskoláskort megelőzően az angol anyanyelvű gyerekek rendszeresen hamisnak tekintik az olyan mondatokat, mint a *The boy is holding an apple or a banana* 'A fű egy almát vagy egy banánt tart a kezében' akkor, ha csak az egyik tag igaz; de negatív környezetben az *or* 'vagy' kötőszót a felnőtt beszélőkkel azonosan kezelik. Bowler (2014) dokumentálja, hogy a varlbiri nyelvben ugyanaz a *manu* kötőszó játssza a konjunkció és a

² Hasonló jelenségekre mutatott rá más nyelvekben Mitrović (2014) és Bar-Lev – Margulis (2014). Ezek a szerzők azonban nem a *vagy* kötőszó közvetlen megfelelőivel foglalkoznak, hanem olyan szerkezetekkel, amelyeknek a formális szemantikai elemzését absztrakt diszjunkcióra vagy egzisztenciális kvantorra alapozzák.

diszjunkció szerepét, de érdekes megoszlásban. A *manu*-t tartalmazó pozitív szemantikai környezetek jelentése konjunktív; ha ellenben *manu* monoton csökkenő operátor hatókörében áll, akkor diszjunktív. Bowler mellett érvel, hogy ez a megoszlás azt jelzi, hogy a diszjunktív jelentés az, amit *manu* a szótárból hoz magával; a konjunktív jelentés a rekurzíve alkalmazott, hangalakkal nem rendelkező O operátornak köszönhető. Bár Singh et al. és Bowler más-más nyelvi anyagot vizsgál, az elemzések teljesen egybevágnak és némelyest egyszerűsítve a következőképpen foglalhatók össze.

Az elemzések a közelmúlt irodalmának abba a vonulatába illeszkednek, amely szerint a Grice (1975)-féle társalgási implikátumok egy része nem a pragmatikába, hanem a grammatika rekurzív szemantikai komponensébe tartozik (Chierchia et al. 2012). E szerint az elmélet szerint az, hogy a mondatok a lehető legerősebb értelmezést kapják, nem (vagy nem csupán) a beszélő és a hallgató együttműködésének a pragmatikai következménye. A logikai forma tartalmaz olyan, hangalakkal nem rendelkező *csak*-szerű „kimerítő” operátorokat (jelölésük O, másoknál Exh), amelyek az elvileg lehetséges alternatív állításokat tagadják és így a szó szerinti jelentést erősítik. A legfőbb érv mellett, hogy a jelentés efféle erősítése nem csupán pragmatikai, hanem szemantikai természetű is lehet, az, hogy az O operátor nemcsak a teljes mondat logikai formájához kívülről hozzáadva jelenhet meg, hanem a mondat belsejében, logikai operátorok és kvantorok hatókörén belül is. Ilyenkor előfordulását az alábbi elv szabályozza (Chierchia et al. 2012: 2327):

- (18) A legerősebb jelentés hipotézise
Legyen S egy [s ... O(X) ...] formájú mondat. Legyen S' az az [s' ... X ...] formájú mondat, amelyet O(X)-nek X-szel való helyettesítésével kapunk, azaz úgy, hogy S-ből töröljük O-nak egy bizonyos előfordulását. Egyenlő feltételek esetén, ha S' logikailag erősebb S-nél, akkor S' preferált S-sel szemben.

A pragmatikai erősítéshez hasonlóan ez a hipotézis azt jósolja, hogy O csak különleges esetekben (pl. fókusz-hangsúly jelenlétében) alkalmazható monoton csökkenő operátor közvetlen hatókörében, mivel az általános esetben a monoton csökkenő környezetben alkalmazott O gyengítene a mondat jelentését.³ Mindebből pontosan az a minta következik, amit Singh et al., illetve Bowler tapasztalt: a gyermeknyelvi *or*, illetve a varlpiri *manu* alapjelentése a negatív környezetben előforduló diszjunkció. A pozitív környezetbeli konjunktív értelmezés ennek a felerősítése.

Egy kicsit formálisabban, a $p \vee q$ alapjelentésű *p manu q* alternatívái az $ALT = \{p, q, p \vee q\}$ halmaz elemei. Ha a varlpiri hallgató O operátor alkalmazása nélkül értelmezi a megnyilatkozást, azt a következtetést kell levonnia, hogy a beszélő nem tudja, p és q közül melyik igaz (ignorancia). Ha ez valószínűtlen, a hallgató alkalmazhatja O-t:

- (19) $O(ALT)(p \text{ manu } q) = O(\{p, q, p \vee q\})(p \text{ manu } q)$

Az O operátor csak úgy tagadhatja ALT elemeit, hogy az eredmény ne kerüljön ellentmondásba magával *p manu q*-val, azaz, $(p \vee q)$ -val. A jelen esetben sem p, sem q nem

³ Ha a mondatban olyan operátor (pl. *must* 'kell') szerepel, amelynek az O-nál kisebb vagy nagyobb hatóköre egymástól logikailag független állításokat eredményez, akkor mind a két változat megengedett. A fókuszos kivételről l. Fox – Katzir (2011)-et. A jelen cikk középpontjában álló diszjunkcióval kapcsolatban ez a fajta kivétel nem játszik szerepet, egyebek között azért, mert a *vagy* legfeljebb korrekció céljából fókuszolható.

tagadható úgy, hogy *p manu q* igaz maradjon. Az állítás tehát marad $p \vee q$, de az alternatíva-halmaz megváltozik. Ez akkor nyer jelentőséget, ha a kitartó hallgató másodszer is alkalmazza O-t:

$$(20) \quad O(ALT')(O(ALT)(p \text{ manu } q)), \text{ ahol} \\ ALT' = \{O(ALT)(p), O(ALT)(q), O(ALT)(p \vee q)\}$$

Az algoritmus részleteit átugorva, $ALT' = \{(p \wedge \neg q), (\neg p \wedge q), (p \vee q)\}$. Ennek a halmaznak a $(p \vee q)$ -től különböző elemei már tagadhatók anélkül, hogy ellentmondásba kerülnének $p \vee q$ -val:

$$(21) \quad O(ALT')(O(ALT)(p \text{ manu } q)) = \\ (p \vee q) \wedge \neg(p \wedge \neg q) \wedge \neg(\neg p \wedge q) = p \wedge q$$

Így áll elő az O operátor rekurzív alkalmazásával *p manu q* konjunktív értelmezése. Singh et al. szerint ugyanezzel az eljárással állítják elő a konjunktív *p or q*-t az angol anyanyelvű gyerekek az iskoláskor előtt.

Mindkét esetben lényeges feltevés, hogy az ALT halmaz nem tartalmazza $(p \wedge q)$ -t mint alternatívát. Ha tartalmazná, O tagadhatná $(p \wedge q)$ -t és $O(ALT)(p \text{ manu } q)$ eredménye $(p \vee q) \wedge \neg(p \wedge q)$ volna: 'vagy p, vagy q, de nem mind a kettő egyszerre'. Bowler szerint a $p \wedge q$ alternatíva azért nincs benne ALT-ban, mert a varlbiri nyelvnek egyszerűen nincs szava a konjunkción, Singh et al. szerint pedig a vizsgált korcsoportba tartozó gyerekek nem tudják az *and* 'és' elemet megbízhatóan előhívni a mentális szótárból.⁴

3. A példalózó diszjunkció

Commented [A12]: Exemplification with disjunction

Elemzési javaslatom az, hogy a magyar *p vagy q* konjunktív értelmezése a Bowler és Singh et al. által leírtakkal analóg módon áll elő: a diszjunkció megerősítésével. Most két kérdés merül fel. Az első az, hogy $O(ALT)(p \text{ vagy } q)$ miért nem tagadja $(p \wedge q)$ -t? Egy elképzelhető ok az lehet, hogy, mint Szabolcsi (2015: 179) állítja, a magyar *és* a látszat ellenére nem rendelkezik konjunktív jelentéssel, csupán egy Junction Phrase, JP feje, és így nincs benne ALT-ban. (Ebben a felfogásban JP csupán elősorolja egy proposíció-halmaz elemeit.) Egy másik lehetőség az, hogy az alternatívák mibenléte parametrikus változásnak van alávetve. Elvben mind a két lehetőség megmagyarázhatja azt a megfigyelést, hogy a példalózó diszjunkciók a magyarban természetesebbek, mint az angolban.

A szerkezet másik érdekes tulajdonsága, hogy a konjunktív értelmezés nem sugall kimerítő felsorolást.⁵ E tekintetben (22) és (23) jobban hasonlít egymásra, mint (24)-re:

⁴ A félreértés elkerülése végett meg kell jegyezni, hogy Fox (2007) és követői rekurzív O operátort alkalmaznak a (15)-típusú szabad választást kifejező diszjunkciók értelmezésében. De mivel a szabad választás esetében a mondatban modális elem szerepel és Fox szerint ALT tartalmazza $(p \wedge q)$ -t, a részlegesen hasonló levezetés ellenére nem mondhatjuk, hogy a példalózó diszjunkció mint szerkezet a szabad választás alelete volna.

⁵ Itt érdekes volna megtudni, hogy a varlbiri *manu* és az angol gyermeknyelvi *or* konjunktív jelentésben szintén példalózó jellegű-e. Az első kérdés megválaszolásához ausztráliai terepmunkára volna szükség; az angol gyermeknyelv vizsgálata egyszerűbb lehet, de nem

- (22) Neki köszönhetjük a Frakkot, vagy A ceruza és a radírt.
(lehet, hogy mást is)
- (23) Neki köszönhetjük a Frakkot is, A ceruza és a radírt is.
(lehet, hogy mást is)
- (24) Neki köszönhetjük a Frakkot és A ceruza és a radírt.
(ezek a releváns esetek)

Commented [A13]: He authored *Frakk*, or *The pencil and the eraser* (maybe also other pieces)

Commented [A14]: He authored *Frakk* as well as *The pencil and the eraser* [lit. *Frakk TOO, The pencil... TOO*] (maybe also other pieces)

Commented [A15]: He authored *Frakk*, and *The pencil and the eraser* (these are the relevant cases)

Igaz, hogy az íge mögötti helyzetben fókusz hiányában nem várunk klasszikus kimerítő felsorolást, de Szabolcsi (2010: 149-151) amellett érvel, hogy Grice-féle, pragmatikai jellegű kimerítő értelmezés igenis van. Úgy látszik, hogy (22)-höz és (23)-hoz nehezebb egy utolsó, kontextuális alternatívákat tagadó „mindent elmondtam, ami releváns” értékű operátort hozzáadni, mint (24)-hez. Ez a fajta kontraszt a módosított és módosítatlan számnevek köréből ismerős (l. Krifka (1999)-et):

- (25) Megnéztünk legalább három / több, mint két filmet.
(lehet, hogy háromnál többet)
- (26) Megnéztünk három filmet.
(három a releváns szám)

Commented [A16]: We saw at least three / more than two films (maybe more than three)

Commented [A17]: We saw three films (three is the relevant number)

A további kutatás remélhetőleg egységes magyarázatot ad majd viselkedésükre.

Hivatkozások

Bar-Lev, Moshe E. – Daniel Margulis 2014. Hebrew *kol*: a universal quantifier as an undercover existential. In: Urtzi Etxeberria – Anamaria Fălăuş – Aritz Irurtzun – Bryan Leferman (szerk.), *Proceedings of Sinn und Bedeutung* 18. 60–76.

Bowler, Margit 2014. Conjunction and disjunction in a language without 'and'. *Semantics and Linguistic Theory* 24: 137–155.

Chierchia, Gennaro – Danny Fox – Benjamin Spector 2012. Scalar implicature as a grammatical phenomenon. In: Claudia Maienborn – Klaus von Heusinger – Paul Portner (szerk.): *Semantics (HSK 33.3)*, de Gruyter. 2297–2331.

Fox, Danny 2007. Free choice and the theory of scalar implicatures. In: Uli Sauerland – Penka Stateva (szerk.): *Presupposition and implicature in compositional semantics*. Palgrave Macmillan, London. 71-120.

Fox, Danny – Roni Katzir 2011. On the characterization of alternatives. *Natural Language Semantics* 19: 87.

---

világos, hogy a megfelelő életkorú gyerekek megteszik-e az idevágó pragmatikai megkülönböztetést.

Grice, H. P. 1975. Logic and Conversation. In: Peter Cole – J. L. Morgan (szerk.): Syntax and Semantics, Vol. 3, Speech Acts. New York, Academic Press. 41-58.

Krifka, Manfred 1999. At least some determiners aren't determiners. In: Ken Turner (szerk.), The semantics/pragmatics interface from different points of view. Elsevier Science B.V. 257–291.

Mitrović, Moreno 2014. The atoms of propositional logic. PhD disszertáció, Cambridge University.

Singh, Raj – Ken Wexler – Andrea Astle – Deepthi Kamawar – Danny Fox 2016. Children interpret disjunction as conjunction: consequences for theories of implicature and child development. *Natural Language Semantics* 24:305-352.

Szabolcsi, Anna 2010. Quantification. Cambridge University Press.

Szabolcsi, Anna 2015. What do quantifier particles do? *Linguistics and Philosophy* 38:159-204.

Zimmermann, Thomas Ede 2000. Free choice disjunction and epistemic possibility. *Natural Language Semantics* 8: 255-290.